

Partium a századok sodrában

<https://erdelyikronika.net/2020/08/23/partium-a-szazadok-sodraban>

Szerző: Tóth Áron

Írásunkban az 1570. augusztus 16-án a Rajna-vidéki Speyer városában megkötött egyezmény nyomán mesterségesen létrejött *Partium*, másnéven *Részek* régió kialakulását és közjogi átalakulását mutatjuk be.

„Erdély és Magyarország része”

A 16. században az Oszmán Birodalom hódításának következtében három részre szakadt a korábban egységes Magyar Királyság és az ennek nyomán kialakuló új politikai viszonyok életre hívták az [Erdélyi Fejedelemség](#) hatalmi-politikai, majd közigazgatási szempontból is egységesült formációját. E harcoktól és polgárháborúktól sem mentes folyamat során rendezni kellett az idővel a Habsburg-dinasztia kezére jutott Magyar Korona fennhatósága alól kikerült, ám a középkori Erdélyhez és a [Török Hódoltság](#)hoz sem tartozó Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar, Arad, Zaránd és Máramaros vármegyék közjogi helyzetét is. Erre végül 1570-ben nyílt lehetőség. János Zsigmond, az akkor még Keleti Magyar Királyságnak nevezett, a Fejedelemség jogelődjének tekinthető átmeneti államformáció utolsó uralkodója augusztus 16-án [Speyerben](#) többek között ezekről egyezett meg Habsburg Miksa magyar királlyal. Ebben a szerződésben János Zsigmond lemondott a választott magyar király címről, helyette pedig felvette az *Erdély és Magyarország részeinek fejedelme (Transilvaniae et partium regni Hungariae princeps)* címet. Innen származik a ma is használatban lévő Partium kifejezés, mely leginkább a fentebb említett vármegyék közigazgatási státuszára vonatkozik. A szerződés által megállapítottak alapján tisztázták Erdély és a Részek közjogi helyzetét, kijelölve a fejedelem uralmi területének határait. János Zsigmond az erdélyi vármegyék, a székely és szász székek mellett megkapta Krassó- és Temes (az oszmánok által még el nem foglalt terület részeit), továbbá az említett Arad, Zaránd, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros vármegyéket is. Az új határok nem bizonyultak tartósak, bár igen hosszú időre meghatározták a szerződő felek területi igényeit. Az oszmán birodalom 1606–1662-i hódításai során időről időre mind nagyobb részeket hasított ki a Fejedelemségből, ideértve Krassó és Temes (együttesen Szörény), Arad, Zaránd, Bihar vármegyéket. Igaz, a fejedelmeknek sikerült területeiket ideiglenesen növelni is. Hét felső-magyarországi vármegye például, 1621–1629 és 1645–1648 között volt az Erdélyi

Fejedelemség kezén. Szatmár és Szabolcs vármegyék területei 1648–1660 között kerültek, ideiglenesen Erdélyhez. Közjogi értelemben tehát Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék az Erdélyi Fejedelemség részévé váltak és más *partiumi* megyékkel ellentétben másfél évszázadon át az is maradt.

A félhold árnyékában

A kora-újkori határváltoztatások és háborús viszonyok a partiumi vármegye népességére is rányomta a bélyeget. Várad 1660. aug. 27-i török kézre kerülését követően az újonnan berendezkedő hatalom az Ali temesvári pasa és Kücsük Mehmed által meghódított területeken az utóbbi új közigazgatási egységet hozott létre: a Váradi Vilajetet, melynek hatalma a szomszédos vármegyék területére is kiterjedt. Például Szinán, az új váradi pasa 1661-ben felszólította Kraszna és Közép-Szolnok községeit, hogy neki adózzanak különben elpusztítja őket. Ugyanebben az évben az oszmánok Zilah városát is megsarcolták. A kisebb-nagyobb portyák és ütközetek folyamatosak voltak ebben az időszakban. E nagyszabású drámáktól sem mentes korszak akkor zárult le, amikor megindult a Habsburg uralkodó, I. Lipót ellentámadása és az Oszmánok hatalmának [visszaszorítására](#) létrejött európai összefogás nyomán, Nagyvárad 1692-es visszavételét követően megszűnt a Váradi Vilajet. A területen berendezkedő Habsburg-uralom ugyanakkor a többé kevésbé önálló Fejedelemséget is felszámolta, és másfél évszázadra az udvartól való közvetlen függés státuszába állította az annak területét alkotó korábbi partiumi vármegyéket.

E vármegyékben, az élet természetesen mindeközben sem állt le. A közigazgatás fejlődésével és átalakulásával a tisztviselői réteg kiegészült a jegyzők, alszolgabírók, ügyészek, pénztárnokok és egyéb biztosok hivatalaival. A megyék köz- és kis gyűléseket tartottak, ahol megvitatták a legfontosabb helyi és országos ügyeket, illetve választott követeiket a mindenkori fejedelmi, majd erdélyi, a 17. század végétől kezdve pedig a pozsonyi országgyűlésekre bocsátották. Ezek helyszínei az évszázadok folyamán sűrűn változott.

A Habsburg Birodalom keretében

A felszabadító háborúk zűrzavaros időszaka (1683–1699) a Partiumban élő népességet is megviselte. Az Oszmán hatalom felszámolása után kialakítandó helyzetet tisztázni hivatott pozsonyi, majd a szebeni diétára a partiumi megyék követeit is meghívták. A megyei nemesség követei révén mindkét fórumon képviseltette magát. 1691. január 31. tehát ők is részt vettek Lipót császár vonatkozó uralkodói diplomája, a *Diploma Leopoldinum* elfogadásában, mely alapján Erdély sajátos státussal a Habsburg-birodalom részévé vált. Ezt rövid időre megtörte

II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, de a lényegen ez sem tudott változtatni: Erdély és vele együtt a Részek a Habsburg birodalomhoz kerültek. Az 1570-ben Partiumi gyűjtőnévvel illetett vármegyék közül csak Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár vidéke maradt meg Erdély kebelében. A korábbi Arad, Bihar és Máramaros Magyarországhoz kerültek. Krassó és Temes területei Torontál vármegyével együtt 1718–1778 között Temesi bánság néven katonai közigazgatást alkottak. Ezt követően Magyarországhoz csatolták őket.

A 18. század folyamán Mária Terézia felvilágosult abszolutista politikája a továbbiakban többé-kevésbé érintetlenül hagyta a területi viszonyokat, azonban II. József a több évszázados folyamat eredményeként kialakult vármegyerendszer helyére új modell bevezetését eszközölte. Első lépésként 1783-ban 11 megyére osztotta Erdély területét. Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár-vidékét Közép-Szolnok név alatt vonta össze. 1786-tól pedig bevezette a kerületi biztosságokat: a megyéket 3 kerületbe sorolják (Fogaras, Kolozsvár és Szeben székhellyel), élükre pedig kerületi biztosokat neveznek ki. A kalapos király e koncepciójának az volt a lényege, hogy egységesítse a birodalom közigazgatását, melynek működésében a latin nyelvet a némettel kívánta helyettesíteni, ami a magyar rendek körében nem kis felháborodást keltett. A király 1790-ben bekövetkezett halálos ágyán e felháborodás miatt, más rendeletek mellett a közigazgatás átszervezésére vonatkozókat is visszavonta. Így az ezt követő 1790–1850 közötti időszakban a települések fejlődésének kereteit újra a hagyományos vármegyék, székek és vidékek struktúrája biztosította. Az erdélyi régió egészen pontosan 11 vármegyére, 5 székely székre, 9 szász székre és 2 szász vidékre oszlott.

19. századi közigazgatási változások

A hagyományos viszonyok, Takács József szavaival élve az „ősi alkotmányra való hivatkozás politikai nyelve” hívta életre a 19. század elején, azokat a reformkorban kibontakozó törekvéseket, melynek jelentékeny ágense volt az 1848-as forradalom egyik fő követelése, az egykori alkotmányos viszonyok visszaállítása, tehát: Unió Erdéllyel, vagyis a Diploma Leopoldinum értelmében sajátos uralkodói kormányzás alá vont, a Speyer-i szerződésben meghatározott területekkel. Ennek jegyében az 1830. évi országgyűlésen, de már korábban is több alkalommal felmerült, hogy Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővár vidéke Magyarországhoz csatoltassék, ami az 1832. évben újra napirendre került. Az 1836. évi 21 törvénycikk elrendelte ugyan, hogy Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyék, illetve Kővárvidéke Magyarországhoz kerüljön, de a törvény alkalmazására nem került sor. Ennek ellenére ahogyan korábban, úgy a választott vármegyei követek a király meghívására továbbra is jelen lehettek a magyarországi országgyűlés ülésein, ahol az egyre radikálisabb politikai

folyamatok nyomán az *Unio* hívei egyre közelebb kerültek az áhított közigazgatási egység megvalósításához.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején rövid időre Erdélyt és a partiumi területeket újra Magyarországhoz csatolták. A szabadságharc leverésével az unió is érvényét veszítette és a Partiumot újból Erdélyhez csatolták. A politikai nyomásgyakorlás eszközeként a területen katonai közigazgatást vezettek be, mely minden addiginál népszerűtlenebb lépésnek bizonyult, ráadásul nehézkesen működött, folyamatos változtatásokra szorult. Az újonnan bevezetett öt kerület közül kettő magyar (Kolozsvári és Udvarhelyi), és román (Gyulafehérvári és Rettegi), egy pedig szász (Nagyszebeni) volt. Doboka, Kraszna, Közép-Szolnok, Kolozs és Torda vármegyék együttesen a *Kolozsvári kerületet* alkották. 1854 nyarán módosították az eddigi közigazgatási beosztást és a korábbi helyett ezúttal 10 kerületre osztották Erdélyt. Az új beosztás nemcsak közigazgatási, hanem bírósági és adóigazgatási egységként is funkcionált. A 10 kerületet (brassói, besztercei, dési, gyulafehérvári, kolozsvári, nagyszebeni, udvarhelyi, szászvárosi és szilágyoslyói) 79 járásra tagolták. E politika kudarcát bizonyította, hogy az 1860 utáni enyhülés jegyében végül is visszaállították az 1850. előtti közigazgatást, amely 1876. évi *megyésítésig* érvényben maradt.

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején a polgári államszervezet és közigazgatás bevezetésének jegyében több alkalommal is sor került kisebb-nagyobb közigazgatási reformokra. Ezek közül az 1876. évi átszervezés bírt a legnagyobb jelentőséggel. Az egész ország területét érintő átfogó reform nyomán Zaránd vármegye beolvadt Arad megyébe. Kraszna, Közép-Szolnok, illetve Kóvár-vidék egyesüléséből pedig létrejött Szilágy vármegye.

Impériumváltások (20. sz. első fele)

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés eredményeként Erdélyt, beleértve a partiumi és a bánági területeket (5,257 millió lakossal és 103 093 km² területtel) történelme során először Romániához csatolták. Az [impériumváltás](#) pedig a partiumi lakosok életében is döntő változásokat hozott.

Az eltérő fejlettségi szinten álló és különféle történelmi hagyományokkal rendelkező megyék egységes közigazgatásának megszervezése érdekében a két világháború közötti Romániában több közigazgatási átszervezésre is sor került. Először 1925-ben próbálkoztak egy municipiális reformmal. Az 1926-ban életbe lépett törvény a *megyéket* és a *községeket (județe și comune)* jelölte meg legalapvetőbb területi egységekként. A községeken belül különböző jogállású városokat és falvakat különböztettek meg. A megyei vezetést egy úgynevezett *Vezetői Tanács (Consiliul de Conducere)* irányítására bízták. 1930-ban aztán jelentősen módosították az egyes megyéket, ami a partiumi Arad, Bihar, Szatmár és Szilágy megyék területi integritását sem

hagyta érintetlenül, azokat járásokra (*plasă*) osztották. Az új közigazgatási határok részben azt a célt szolgálták az erdélyi területeken, hogy a megyéken belül elmosssák a közigazgatási szinten is megjelenő nyelvi határokat.

Az 1938. évi közigazgatási átszervezés során, a központosítás céljából egy új közigazgatási szintet vezettek be: a *régiókat* (*ținut*). Az országot 10 nagyrégióra osztották, neveiket pedig a rajtuk áthaladó folyókról nyerték. A jelenkori Erdély területét, beleértve a Partiumot és a Bánságot is, a Kőrösök, a Maros és a Temes régiókra osztották. A Kolozsvár központú régió magába foglalta Bihar, Kolozs, Szamos, Naszód, Szilágy, Szatmár, Máramaros megyéket. Az új keletű tartományi struktúra kiépítése nem bizonyult tartósnak. Az 1939. szeptember 1-én kitört második világháború magával sodorta a kérész életű területrendezést is. Mi több, 1940. augusztus 30. a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély (2 millió 577 ezer lakos, 43 104 km²) ismét visszatért Magyarországhoz. Az 1940–1944 közötti időszakban Erdély északi, magyarországi részén, egy rövid távra szóló katonai közigazgatás bevezetése után, ismét az 1876-ban kialakított megyerendszer, míg Erdély, déli romániai területein újfent az 1926-os modell lépett érvénybe. A háború kimenetele azonban az 1945-re Észak-Erdélyt ismét hatalmába kerítő vezetésnek kedvezett. A román közigazgatás pozícióit az 1947. évi párizsi békeszerződés erősítette meg, ami visszaállította Romániának az első világháború után megállapított nyugati határait.

Tartomány-rajon és megyerendszer (1950-től napjainkig)

1950-ben szovjet mintára Romániában is *tartomány-rajon* közigazgatási rendszert honosították meg. Az új területrendezési elv Romániában háromszintes modell alapján valósult meg: tartomány, rajon és község. A tartomány több megyét magába foglaló területi egységként került kialakításra. A rajon a korábbi járásoknál nagyobb, de a megyéknél kisebb formáció volt. A község a harmadik, egyben a legkisebb közigazgatási egysége volt, ami egy vagy több falut foglalt magába. A tartomány-rajon közigazgatási rendszer a történelmi térséghatárok teljes mellőzésével a korábbi Szilágy megye területét Bihar, Nagybánya és Kolozs tartományok között osztotta meg. 1952-ben e rendszer egy új elemeként hozták létre, az etnikai szempontok érvényesülése mellett a Magyar Autonóm Tartományt.

1956-ban újabb átszervezésre került sor, amit 1960-ban újabb követett, melynek egyik célja a magyar tartomány gyengítése volt (ekkor nevezték át Maros-Magyar Autonóm Tartománynak). Ezzel párhuzamosan más tartományok területeit is módosították, esetenként hasonló megfontolások alapján. Például a Bihar tartományt *Kőrösök* (Crișana) névre keresztelték át, de területe több helyen is módosult, a rajonok száma pedig 7-ről 9-re nőtt.

A kommunista diktatúra során végrehajtott legutolsó közigazgatási átszervezésre 1968-ban került sor, amikor tartomány-rajon rendszer felszámolásával létrehozták a napjainkban is változatlan megyéket. Az 1968. évi koncepciót megalapozó szemlélet eredményeként a megyéket *municípiumok és városok*, az ezek alárendeltségébe tartozó *városkörnyéki (perem)községek* és a falusi településeket jelentő *községek* alkották. A falusi községek alapvetően olyan település-együttesek voltak, amelyek egy központból és az annak alárendelt településekből álltak.

A 450 évvel ezelőtt a Magyar Királyság területéről mesterségesen leválasztott megyék kisebb része hosszabb (Szilágy), míg más közigazgatási egységek (Arad, Bihar, Máramaros, Szatmár) rövidebb ideig tartoztak Erdélyhez. Ugyanakkor egy dolog vitán felüli: az 1947. évi párizsi békeszerződés értelmében úgy a történeti Erdély, mint a partiumi (és bánági) megyék területei a *jelenkori Erdély* szerves alkotórészei.